

één enkele gemeenschap. De identiteit van de Marokkaanse bakker in de Pijp is niet uitsluitend te begrijpen vanuit de cultuur waar zijn familie ooit (wie weet wanneer) vandaan gekomen is. Net zo min betekent het feit dat deze bakker het eten van Nederlandse kaas propageert en daarmee zijn lidmaatschap van de Nederlandse samenleving bevestigt, dat hij zijn Marokkaanse roots heeft losgelaten. Hij is het een én het ander, en waarschijnlijk nog meer.

Hoeveel globalisering verdraagt de mens?

Globalisering opent nieuwe mogelijkheden, maar brengt ook nieuwe bedreigingen met zich mee. 'Hoeveel globalisering verdraagt de mens?' vraagt de Duitse filosoof Rüdiger Safranski zich daarom af in zijn gelijknamige boek. Alleen vanop de oneindige hoogte, het gedistantieerde gezichtspunt van de astronaut of de analist, lijkt nog sprake van een soort van overzicht, en dan vaak nog alleen op een behoorlijk abstract niveau. Voor de individuele wereldburger die zich probeert staande te houden temidden van tegenstrijdige krachten en ontwikkelingen, overheerst al snel onzekerheid, een gevoel van verloren zijn.

Onzekerheid en onbegrip vertalen zich maar al te gemakkelijk in angst. Mensen vluchten in een privé wereld, sluiten zich letterlijk of figuurlijk af voor de wereld om hen heen of kiezen voor de frontale aanval op de moderne tijd vanuit een regressief verlangen naar een imaginair verleden. Een ultiem 'Nee' tegen de architectuur van het moderne leven en de moderne wereld, zoals letterlijk uitgevoerd door Mohammed Atta. Afgestudeerd aan de academie in Caïro en goed onderlegd in de theorie en praktijk van het moderne bouwen, verliet hij zijn geboorteland Egypte om verder te studeren in Hamburg. Echter niet om zich verder te bekwamen in moderne architectuur. In plaats daarvan begon hij aan een thesis over de historische Oosterse stad Aleppo, symbool voor alles waar hij zich tegen keerde toen hij die fatale morgen op 11 september koers zette naar het World Trade Center in New York.

De symboliek van zijn daad was even verpletterend als de gevolgen. Voor het oog van de wereld spatte het symbolische hart van de op economische macht gebaseerde Westerse wereldorde uiteen en daarmee ook de illusie van onschendbaarheid. In het hart geraakt met behulp van haar eigen superieure technologie en door slim gebruik te maken van de alomtegenwoordige media die, met hun neus boven

**WANT DIT IS DE PARADOX
VAN GLOBALISERING: DE
TOTALITEIT VERSCHIJNT
ALLEEN ALS EENHEID DOOR
REDUCTIE VAN HET AANTAL
MOGELIJKE GEZICHTSPUN-
TEN TOT ÉÉN ENKELE VISIE
OP HET GEHEEL,
EEN VISIE DIE IN HET
DAGELIJKSE LEVEN
VERTEGENWOORDIGD
WORDT DOOR CNN,
COCA-COLA, MICROSOFT ETC.**

op de feiten, vertwijfeld probeerden deze feiten te rijmen met hun gekwetste zelfbeeld. En zo verpletterend als de symboliek van Atta's daad, zo verpletterend is de ontkenning ervan. De aanslag op het World Trade Center werd moeiteloos gereduceerd tot de blinde terreur van een aantal gevaarlijke gekken, die er op gericht waren om zoveel mogelijk onschuldige Amerikanen te treffen, daarbij voorbijgaand aan het feit dat, ware het louter om aantallen slachtoffers te doen geweest, een duikvlucht in een van Amerika's vele kerncentrales een stuk efficiënter zou zijn geweest.

Gereduceerd tot gevaarlijke gekken, werden Atta en de zijnen tot ongedierte dat, reedeloos als het is, verdere discussie overbodig maakt en simpelweg uitgeroeid dient te worden. En dat bleek nog niet zo eenvoudig. 'Rambo gaat Bin Laden verslaan' berichtten de kranten toen duidelijk werd dat de *War on Terror* niet zo vlot verliep als gepland. Terwijl Bush' reële soldaten in de woestijn een spookbeeld najaagden zette de amusementsindustrie Sylvester Stallone in om op het witte doek de waarheid van de dominante ideologie alsnog te bevestigen.

Zowel Mohammed Atta's daad als de reactie erop getuigen van een onvermogen om om te gaan met een cruciaal kenmerk van globalisering, namelijk de wereldwijde toename van verschil. Zowel de terrorist als de tegenaanvalser spelen in op een breed verbreide angst voor verschil, voor andersheid, voor diversiteit en voor verandering. Die angst vormt de kern van veel van de problemen waar 'wij' ons vandaag de dag voor geplaatst zien.

Hedendaags engagement

Wie zijn 'wij'? Hoe doen 'wij' de dingen die we doen? Wat maakt ons tot wie 'wij' zijn? Het zijn nog altijd belangrijke vragen en het antwoord is er niet eenvoudiger op geworden, dat constateert ook Jan Ritsema in 1992 in een uitgave van *Theaterschrift*, waarin een aantal theatermakers gevraagd werd om te reflecteren op de wereld als de context waarin hun werk tot stand komt. Alle door *Theaterschrift* geïnterviewde theatermakers geven blijk van grote maatschappelijke betrokkenheid. Niet voor niets kreeg het nummer de titel *Beyond Indifference*. Maar hun teksten getuigen ook van een worsteling om die betrokkenheid vorm te geven in hun werk.

In zijn verhaal zet Ritsema zich af tegen dat andere icoon dat keer op keer aangehaald wordt wanneer het over engagement in de kunsten gaat: de jaren '60, die tijd waarin kunstenaars en intellectuelen vooraan op de barricaden stonden en zich opwierpen als woordvoerders van artistieke en burgerlijke ongehoorzaamheid. Ook dit model voldoet vandaag de dag niet meer. 'In de zestiger jaren leek het nog simpel, was er nog de illusie van de hoop' aldus Ritsema, 'nu zijn we een desillusie rijker.'

René Boomkens in een recente publicatie van het NAI met de titel *Nieuw Engagement*, komt met nog een andere verklaring voor het verschil tussen het engagement van de jaren '60 en dat van huidige kunstenaars. Hij wijst op de relatie tussen individuele rebellie en collectief enthousiasme. De betekenis van de daden van de geëngageerde intellectuelen en kunstenaars van de jaren '60 lag niet alleen in hun eigen authentieke inzet of motivatie, maar minstens evenzeer in het enthousiasme van het collectief om deze daden als belangrijk te erkennen. Die relatie tussen individu en collectief is ondertussen ingrijpend veranderd. Het collectief is niet langer een gegeven waar het individu zich uit los moet maken – een daad van bevrijding waar